

ЛЕДЕНИТЕ
ПЕЩЕРИ В АЛПИТЕ

ГРИЖА ЗА
ЛАМАНТИНИТЕ

NATIONAL
GEOGRAPHIC

ОТНЕТИ
СЪКРОВИЩА

ЩЕ ГИ ВЪРНАТ ЛИ ПО ДОМОВЕТЕ ИМ?

WWW.NATIONALGEOGRAPHIC.BG

ISSN 1312-6571

5,99 лв.

9 771312 657664

03 >

СЪДЪРЖАНИЕ

На корицата:

Изложен в бронзирана витрина в Новия музей в Берлин, бюстът на Нефертити е едновременно символ на Древен Египет и един от най-прочутите музейни експонати в германската столица.

СНИМКА: РИЧАРД БАРНС

СТАТИИ

Проблемни съкровища

В продължение на десетилетия лидери от Египет до Нигерия и Перу призовават за връщане на културните съкровища, „загребени“ от европейските изследователи и колонизатори. В по-голямата си част тези молби са оставали без отговор, но сега вече подобни искания биват чувани, а в някои случаи и вземани предвид.

ТЕКСТ: АНДРЮ КЪРИ
СНИМКИ: РИЧАРД БАРНС
..... стр. 26

Когато магията се стопи

Ледените пещери в Алпите са едни от великите чудеса на планетата. Сега затоплянето застрашава този забележителен подземен свят. Напоследък красивите и уникални алпийски пещери се превърнаха и във важен път за научни изследвания, но часовникът тиктака и за учените, които работят, за да ги разберат.

ТЕКСТ: ДЕНИС ХРУБИ
СНИМКИ: РОБИ ШОН
..... стр. 56

▲ От любов към ламантините

Само допреди десетилетия тези хрисими морски бозайници във Флорида били застрашени от изчезване.

Хората се обединили и броят им нараснал.

ТЕКСТ: ДЖИНА СТЕФЪНС
СНИМКИ: ДЖЕЙСЪН ГЪЛИ И ЕРИКА ЛАРСЪН

..... стр. 74

ГОРЕ: През прозореца за наблюдение в зоопарка „Тампа“ в Лоури Парк във Флорида посетителите могат да гледат ламантините, докато персоналът изпълнява задачи като почистване на резервоара.

ТЕКСТ: НЕЙТЪН ЛЪМП СНИМКА: РИЧАРД БАРНС

МУЗЕИТЕ са изиграли важна роля в живота на много от нас. Имал съм късмета да пътувам и да посетя някои от големите световни музеи, както и да живея край институции с богати колекции.

В това да видим произведения на изкуството и артефакти със собствени си очи има нещо, което ни помага да разберем историята и културата по осезаем начин. И, разбира се, добрите уредници могат да направят връзки между предметите, които да ни позволят да видим света в изцяло нова светлина.

Много музеи обаче притежават експонати, постъпили по начини, които днес се смятат за незаконни или неетични: ограбени след битки, отнети от автохтонните народи, придобити със заплахи. Водещата статия този месец, „Проблемни съкровища“, е посветена на дебата

кой трябва да притежава подобни предмети и обръща внимание на все по-големия натиск поне някои от тях да бъдат върнати на хората и местата, откъдето са дошли.

Това не е нов въпрос: вече близо 200 години Гърция се опитва да си върне т.нар. мрамори на Елгин от Британския музей. Променя се отговорът, тъй като много музеи и правителства модифицират своя подход към подобни артефакти. Междувременно те търсят ново определение на това кой „притежава“ културата, както и за ролята на музея. Темата подтиква към размисъл и освен това позволява грешките от миналото да бъдат поправени за благо на всички.

Надявам се броят да ви хареса.

Тези статуи бяха сред общо 26 произведения на изкуството, които Франция репатрира през есента на 2021 г. В западноафриканската държава Бенин. Тя се наричала кралство Дахомей в края на XIX в., когато французите ограбили съкровищата от кралския дворец. Преди пет години президентът Еманоел Макрон обеща „връщане на африканското наследство“ от френските музеи в страните, откъдето произхождат предметите.

ФОТО СВИДЕТЕЛСТВО

NATIONAL GEOGRAPHIC

СНИМКИ: ДАРЪН ПИЪРСЪН

ПОГЛЕД КЪМ ЗЕМЯТА ОТ ВСЕКИ ВЪЗМОЖЕН ЪГЪЛ

Детската любов на фотографа Дарън Пиърсън към динозаврите е ясно забележима в това изображение на амаразавър, който се качва по стълбище в изоставен мол в Хоторн, Калифорния, САЩ.

НОЩНИ СЪЗДАНИЯ

Фантастични творби, създадени, използвайки светлината като четка, а мрака – като платно

БР. 03 (209)

В композитно изображение от две експозиции койот В цветовете на дъгата вие към небето близо до калифорнийския национален парк „Джошуа Трий“. Емблематичните пейзажи на Западните САЩ вдъхновяват Пийърсн, който силно ги цени: „Околната среда влияе върху всичко – казва той. – Животните разчитат на нея, ние също, но въпреки това се отнасяме с толкова неуважение.“

По часовника от горе Вдясно: Октопод се рее в Биг Сюр, Калифорния; пчела свети в района „Кошерите“ в щатския парк „Огнена долина“ в Невада; пеперуда озрява място в близост до дома на Пийърсн в Калифорния; а един галимим дебне из Басейна Бедуотър в Долината на смъртта в Калифорния. За да заснеме динозавъра на звезден фон, Пийърсн смислил две експозиции в едно изображение.

ПРЕДИСТОРИЯТА

ГРАФИК, ПРЕВЪРНАЛ СЕ ВЪВ ФОТОГРАФ, „РИСУВА“
СЪС СВЕТИНА И ОСВЕТАВА ОТЛИТАЩОТО ВРЕМЕ

СЛУЧАЙНА СРЕЩА с една книга на масичка за кафе отпратила графичния дизайнер Дарън Пиърсън на ново артистично пътешествие. Бил очарован от един конкретен елемент: черно-бяла фотография от 1949 г. на Пабло Пикасо по време на работа. Но вместо четка Пикасо използва светлина, за да „нарисува“ творението си във въздуха. Фотографът Гьон Мили успял да улови как Пикасо създава обекти със светлина, като настроил камерата си на бавна скорост на затвора. Сега Пиърсън, основател на компанията за рисуване със светлина *Dariustwin*, използва същата техника за дълга експозиция, но наблюдава повече на изобразителната част, като заснема кадрите и рисува обектите. Работи само нощем.

Първо Пиърсън поставя камерата си на триножник, насочена към избрания фон. После, облечен в черно, за да се изгуби в мрака, той излиза пред обектива и започва да

рисува. Проектираният от него инструмент, наречен „Нощният писател“, наподобява маркер със сменяеми цветни връхчета, с който Пиърсън скицира изображение в реален размер на обект, роден от ума му. В работата му се открояват няколко музи. Динозаврите се появяват често: „Това е петгодишното дете у мен, което искаше да стане палеонтолог“ – казва той. Чести са и скалистите пейзажи, особено калифорнийските, където Пиърсън живее в горска хижа със съпругата си Джордан и малкия им син Джаспър.

Пиърсън е запленил и от времето, не само от стотиците милиони години, представени от скалните формации, но и от ефирната магия на 30-секундната експозиция. Дори и през тези кратки периоди настъпват леки промени, казва той. „Звездите се движат, луната поражда сенки. Имаме естествена еволюция на времето.“

—КАТРИН ЗУКЪРМАН

Пиърсън трябвало да клеене под скална формация в националната гора „Лос Падрес“, за да създаде това трио от прилепи с ярки очи, заобиколени от стръкчета растителност; изображението комбинира три експозиции.

Шанс за по-дълга младост

ЗДРАВΟΣЛОВНИЯТ НАЧИН НА ЖИВОТ ЗАДЕЙСТВА ГЕНЕТИЧНИ ПРОМЕНИ,
КОИТО НИ ПАЗЯТ ОТ БОЛЕСТИ И УВЕЛИЧАВАТ ДЪЛГОЛЕТИЕТО

ТЕКСТ: МАЙКЪЛ Ф. РОЙЗЕН, Д.М.

С

СПРЕТЕ ЗА МИГ и си представете любимото си място на света, което изисква да изкачите баур.

Сега си представете, че сте стигнали до върха. Погледнете другите хора, които вървят към вас. Ще видите два типа хора.

Първите са бързаците. Усмиват се, смеят се, почти не се потят и цялото пътуване им доставя страхотно удоволствие. Вълнуват се от достигането на целта и нямат търпение да се насладят на това, което ги чака горе.

Втората група е на хората, които се мъчат. Които десет пъти трябва да спрат и да си поемат дъх. Всяка. Крачка. Им. Коства. Толкова. Много. Ох. Уф. Няма. Ли. Да. Стигнем. Вече?

Вероятно приличате повече или на едната, или на другата група. Каква е разликата между тях освен скоростта и лекотата, с която се придвижват? Може би колко тежат или на

ПРИТЕЖАВАТЕ СПОСОБНОСТТА ДА ПРОМЕНИТЕ НАЧИНА, ПО
КОЙТО ТЯЛОТО ВИ РАБОТИ И РЕАГИРА – И В КРАЙНА СМЕТКА
КОЛКО СТЕ ЗДРАВИ И КОЛКО ДЪЛГО ЩЕ ЖИВЕЕТЕ. СЕГА
ТРЯБВА ДА СИ ИЗГРАДИТЕ ЗДРАВИ ОСНОВИ.

каква възраст са – така е. Със сигурност е обаче и здравословно състояние.

А знаете ли каква най-вероятно не е? Гените, които са получили по рождение. Не, не са те, а изборният начин на живот.

THE GREAT AGE REBOOT – „Голямото възрастово рестартиране“ – е заглавието, което аз и моите съавтори Питър Линеман и Албърт Ратнър сме избрали за новата ни книга, издадена от *National Geographic*. „Голямото възрастово рестартиране“ е и как наричаме трансформациите, на които сме свидетели: нови открития в грижите за здравето и медицината, които ще ни позволят да живеем по-дълго и по-младежки; крачки напред, които експоненциално ще променят обществото, икономиката и бъдещето ни.

За да се подготвите за голямото възрастово рестартиране, трябва да искате да се промените – не само да подобрите и съхраните здравето си, но и да сте достатъчно здрави, за да можете да се саморемонтирате, когато това е нужно. Със сигурност ни очаква фантастично бъдеще. Но за да му се насладите и да се радвате на дълголетието си, ще се наложи да станете генен инженер.

НАЧИНЪТ НА ЖИВОТ и генетиката са преплетени – в смисъл, че изборите, които правите, влияят на начините, по които функционират гените ви, съответно как работи тялото ви.

Проучвания върху проявленията на човешките гени показват, че ако решите да направите някои промени в начина си на живот, можете да повлияете на това дали гените ви да са „включени“ или „изключени“. Всъщност изборите ви могат да повлияят на около 1200 от 1500-те, които са включени, както и на останалите около 21 000, които са изключени.

Например, след като направят промени във физическото си натоварване, справянето със стреса и менюто си, може успешно да изключат гени, които се свързват с рака на простатата, и да включат ген, произвеждащ протешин, от който раковите клетки се саморазрушават. Същият принцип важи и за рака на дебелото черво и на гърдата: промени в начина на живот включили гени, борещи се с рака, и изключили гени, които го подпомагат.

Науката ни казва, че когато станете на около 60 години, 75% от случващото се със здравето

ви се дължи на вашите избори. Това се казва генетично „самоинженерство“: всяко здравословно действие включва подмладяващи гени и изключва тези, които ви карат да стареете. Процесът е резултат от милиони години еволюция. Добрите избори (и протешините, които са се развили в резултат) пораждаат повече добри протешини, а задействането на лошите гени води до включването на още лоши и разрушителни гени.

Притежавате способността да промените начина, по който тялото ви работи и реагира – и в крайна сметка колко сте здрави и колко дълго ще живеете. Ще ви изложим три причини защо стремежът към оптимално здраве и младост посредством промени в начина на живот е нещо наложително.

Сега трябва да си изградите здрави основи.

Сигурно познавате хора, които са оцелели от ужасно заболяване, катастрофа или операция – и за които сте чули, че физическите и психическите им сили преди това са подпомогнали телата им в битката и са ги подготвили по-добре да понесат стреса. Това важи за последната пандемия от Ковид-19: тежкото протичане е по-вероятно при хората с вече съществуващи здравословни проблеми – затлъстяване, диабет, сърдечни заболявания, хронични белодробни състояния и проблеми с имунната система.

Същото важи и когато говорим за дълголетието – т.е. здравословните избори ще ви помогнат да избегнете хроничните заболявания и да се програмирате за дълъг живот. По-силни на старта означава по-силни през цялото състезание, чак до финала.

Не е ясно през колко рестартирания ще преминете. Може би в някой утопичен свят през XXV век ще съществува някаква катакомба, където ще натиснете няколко копчета и ще изличите всяка изпушена цигара и всеки пържен картоф. Но в обозримо бъдеще е далеч по-вероятно да имате ограничени възможности за рестартиране. Способността ви да ги оползотворите максимално ще зависи от решителността ви да подобрите собствената си биология чрез доказани средства: хранене, физическа активност, сън, отказ от цигарите, справяне със стреса.

Независимо какво се случва, мозъкът ви има нужда от вас. Човешкият мозък продължава да е последната биологична граница. Така че дори в крайна сметка науката да ни позволи да поправим

нашите клетки, гени и други механизми, чрез които тялото ни функционира, ако мозъкът си замине, заминавате си и вие. За да се възползвате максимално от обещанието за трайна младост, задължително е сами да задействате своите ДНК прекъсвачи, така че да пазят мозъка ви – а стъпките са същите като необходимите за предпазването на останалата част от тялото.

ДОКАЗАНО Е, ЧЕ ОПИСАНИТЕ по-долу действия имат най-голямо влияние върху вашите биологични функции. Няма да спазвате перфектно поведение през цялото време. Дълголетието ви зависи повече от кумулативния ефект на нещата, които правите през повечето време. Как можем колективно да стигнем до по-добрите решения?

Намираме се в пиков период на достъп до информация и разполагаме с най-развитото здравеопазване в историята. Въпреки това милиони хора ще умрат или ще се разболеят от дължащи се на личния избор здравословни проблеми като сърдечни заболявания, рак на белите дробове, инсульт, диабет и деменция (точно така, данните показват, че здравословният начин на живот води до 60% по-малък риск от развиване на деменция).

Не е лесно да открием най-добрия начин да се мотивираме да правим по-добри избори в начина си на живот. Въпреки това разполагаме с данни какво върши работа. При всички хора, които успешно са направили позитивни промени в начина си на живот, се наблюдават няколко фактора:

Постигнали са „нормални стойности“, както ние наричаме задоволителните здравни показатели или здравословни поведения, по шест индикатора.* Най-здравите тела са тези, които постигат целите по шестте ключови индикатора, изброени най-долу на тази страница. Затова нашият барометър за здравословен успех е „6 нормални + 2“ – нормални стойности по тези шест индикатора плюс още два фактора: редовни посещения при общопрактикуващ лекар и грижа за редовно актуализиране на имунизациите.

Използват технологии. На пазара е пълно с всякакви следящи устройства, които ви предоставят в реално време данни за здравните ви избори. Можете да засичате крачки, минути физическо натоварване, пулс, калории, качество

на съня и т.н. Тези устройства може да ви помогнат да постигнете поставените от вас цели, особено когато се комбинират с поощренията на треньор. Човешкият фактор е ключов за това да осмисли технологията и да затвърди промените.

Имат финансови стимули. Това е основна човешка реакция: значителните финансови стимули водят до промени в поведението. Голяма част от тежестта по установяването на тези стимули се свежда до това как властите и бизнестът възнаграждават служителите, които се грижат за здравето си. Можете да подобрите финансовата си ситуация чрез по-добро здраве, т.е. чрез по-ниски медицински разходи, по-голяма производителност, по-дълга кариера и по-малко тревоги от въздействието на пандемични заболявания.

Имат си приятел – или няколко. Имате нужда от вътрешна екосистема в своето собствено племе – общност от хора, които се подкрепят взаимно в преследването на едни и същи цели. Тя може да приеме различни форми: един-единствен човек, малка група хора или голямо племе, стремящо се към едно и също нещо. Мнозина от нас може би са изпитали някаква комбинация от такива поддръжници в рамките на еволюцията на своето членство в племе. Да имате партньор (или партньори) в стремежа към промяна на поведението си е променливата, която най-много вещае успех.

Правят дребните, но важни неща. Когато трябваше да смени тазобедрена стаба, моят съавтор Питър Линеман беше в добра форма, подложи се на физиотерапия преди операцията и я продължи след нея; в резултат успя да се възстанови бързо и напълно. Физиотерапевтът му отбеляза, че повечето пациенти отиват на операция слаби и пренебрегват следоперативната терапия, вероятно като си мислят, че не е особено важна. Точно така много от нас подхождат към здравето си: Защо да се тревожим за дребни неща? Наистина ли са толкова важни? Да! Всяко малко решение има последици – още повече, ако живеете дълго.

Науката може да ви предложи Райската градина. Шанс не просто за по-дълга живот, а за по-дълга младост – или, което е още по-добре, за повече младежки години.

Но от вас зависи дали ще се възползвате от предложението. □

* Шест индикатора за добро здраве

Шест ключови индикатора за оптимално здравословно състояние, допринасящи за дълголетие:

- **Кръвно налягане** под 120 mm Hg систолично и под 80 mm Hg диастолчно
- **ИТМ** (измерване на съотношението височина-тегло) под 27 или, което е по-добре, съотношение талия-височина между 0,40 и 0,55
- **LDL холестерол** (пусков

фактор за сърдечни болести) под 70 mg/dL

• **Кръвна захар на гладно** (свързва се с диабета) под 106 mg/dL

• **Урина без котинин** (индикатор за тютюнопушене)

• **Изпълнение на програма за справяне със стреса**

Пижо и Пенда са традиционни фигури в мартеничките, символизиращи мъжкото и женското начало.

МАРТЕНИЧКАТА

МАГИЯТА НА АМУЛЕТА,
КОЯТО ИДВА ОТ ХИЛЯДОЛЕТИЯТА

ТЕКСТ: АНИ МАНЕВА

ОТ ДРЕВНОСТТА МЕСЕЦ МАРТ се осмисля като преход между зимата и пролетта, между скованата от студ земя и пробуждащото се ново начало. Българите считаме първи март за край на зимата и начало на пролетта, която идва, за да възроди природата.

А вълшебството на преобразяването идва с един от най-интересните митологични персонажи в народната култура – Баба Марта. Старицата, живееща накрай света (на границата между света на живите и света на мъртвите), сега тръгва от гората и идва при хората. Нейното пристигане се

осмисля като персонификация на настъпващата пролет и на самия месец март – единствения с женско име, който в народното съзнание се асоциира с плодородните качества и сили на женската природа.

Неслучайно според поверието Баба Марта не обича старците. Затова на първи март старите жени не излизат от къщите си и не ходят по улиците, за да не я срещнат и разневят. Но излизат момите и младите невесты, защото „Баба Марта на тях се радва“. Тя е своенравна и капризна, ту е сърдита, ту е весела. Според разказа на Елин

Пелин за лошото ѝ настроение са виновни двамата ѝ братя – Голям и Малък Сечко, които изпили общото вино, без да оставят и за нея, че да го опита.

На първи март в цялата етническа територия на българите има обичай да се връзват бели и червени усукани конци, наричани мартенички или байници (Средните Родопи). Тези амулети се връзват на дясната ръчичка на децата, на дясната плътка на момите, на плодните дръвчета, на рога на добитъка, на оглавниците на конете, на вратите на избата и на обора.

Според народните вярвания червеният цвят прогонва злото, защото това е цветът на кръвта и живота. Първоначално мартениците се правят само от червен усукан конец, към който по-късно започва да се прибавя и бял. Белият цвят е символ на слънцето и чистотата. И ако с червения цвят прогонваме злите сили, с белия пожелаваме здраве, сила и щастие. Често в мартеничките има преплетени жълт, син и зелен конец (съответно цветовете на слънцето, небето и тревата), дребна паричка или синец (синьо мънисто против уроки).

По традиция, щом видим щъркел или лясновица, сваляме мартеничките, за да ги закачим на зелено дърво. Стопаните слагали мартеничките под камък и след 40 дни гадали за здраве и плодородие според това, което откривали под него – животинка или нещо друго. В района на Пещера и Асеновград на Баба Марта се изпълнява детски обичай, наричан Пилеца или Лясновички. В центъра на този обичай е собственоръчно изработена от момченцата дървена изграчка от лесково дърво, с която те обикалят къщите и благославят стопаните с пожелания за здраве и изобилна реколта.

Освен в България обичаят да се носят мартенички се среща и в Южна Румъния, Молдова, Северна Македония, Сърбия, Албания, Северна Гърция, но в България е най-широко разпространен. А поддържането на традицията в наши дни е пример за съхраняване на български обичай, запазил своята художествена форма като израз на човешкия копнеж по красота и щастие. Номинирана от България, Северна Македония, Молдова и Румъния, мартеничката е вписана в списъка на ЮНЕСКО за елементи на нематериалното културно наследство на човечеството. □

Връзването на мартеничките по цъфналите клонки е стара традиция. Но днес повечето мартеници са от изкуствени влакна и не остаряват с времето, което може да нарани растящото дърво, когато клоните му надебелят.

ПРОБЛЕМНИ

ТЕКСТ: **АНДРЮ КЪРИ**

СНИМКИ: **РИЧАРД БАРНС**

СЪКРОВИЩА

ВРЪЩАНЕТО НА КРАДЕНА ПЛЯЧКА НЕ ЗАТВАРЯ МУЗЕИ. ОТВАРЯ НОВИ ВРАТИ

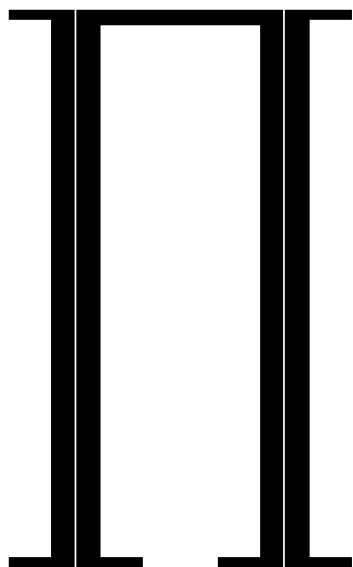

Султан Набил Нджоя от народността бамум в Камерун седи на трон, поръчан от праядо му (на снимката отзад). Той е копие на трона, придобит от германските колонизални власти през 1908 г. при обстоятелства, които днес се разглеждат като спорни. Наречен Манду Йену, оригиналът е изложен в музей в Берлин.

ПРЕДХОДНА СНИМКА

Около 1900 г. колониални чиновници и търговци – като австрийския представител, който седи до Владетеля на бамум Ибрахим Нджоя – обикаляли света в търсене на художествени и церемониални предмети, които да върнат в европейските музеи.

ХЕЛЕНЕ ОЛДЕНБУРГ,
АРХИВИ НА БАЗЕЛСКАТА МИСИЯ

ПРЕЗ ФЕВРУАРИ във Фумбан, камерунски град със стохиядно население, всичко си е както винаги – забулено слънце, суха жегла и какофония от клаксони и бръмчащи мотоциклети по главния път през града.

В продължение на няколко десетилетия тази част от Африка била колония на Германия, чието кратко, но брутално управление продължило от 1884 до 1916 г. Подобно на други колониални сили, Германия създавала етнографски колекции, за да съхранява, изследва и показва пред публика културни артефакти от новите си колонии. Въпреки че желанието да колекционираме се корени дълбоко назад в човешката история, музеите, каквито ги познаваме днес, били най-вече

Новият музей във Фумбан, Камерун, е проектиран по модел на емблемата на кралство Бамум: двуглава змия с паяк отгоре. Свещени предмети могат да бъдат заемани за традиционни церемонии и след това връщани.

ТРОН МАНДУ ЙЕНУ

Покрит с изящна украса от мъниста и ценни раковини каури, тронът Манду Йену бил символ на властта в кралство Бамум, преди през 1884 г. Германия да придобие част от днешен Камерун като колония. И макар тогавашният бамумски владетел да бил германски съюзник, получаващ военна помощ и стоки от германските власти, потомците му казват, че бил притиснат да даде трона си като подарък за рождения ден на германския император през 1908 г. Повече от век по-късно те си го искат обратно. „Тронът не е просто предмет – казва Набил, правнук на Нджоя. – Чрез него кралят се свързва със своите прадеди.“

нововъведение на XIX в. и имали за цел да изложат на показ плодовете на европейските експедиции и завоевания.

Колониализмът превърнал колекционерството в мания. Точно както колониалните сили не изпращали изследователи да картографират нови кътчета от земното кълбо от чиста любознателност, така и предметите не просто „са се озовали“ в музеите. Антрополози, мисионери, търговци и военни си сътрудничели с тях и докарвали в Европа чудеса и богатства. Уредниците дори връчвали списъци с желания на въоръжените колониални експедиции.

През 1907 г. германски длъжностни лица изпратили съобщение на султан Ибрахим

Нджоя, владетел на народността бамум в Камерун. Може би – намекнали те – някакъв подарък за кайзер Вилхелм II по случай приближаващата му 50-годишнина би бил удачен жест, а най-добре точно копие на забележителния трон на Нджоя, покрит със сложни шарки от мъниста. Наследство от баща му, тронът бил известен като Манду Йену заради двойката фигури пазители, украсяващи облегалката. Нджоя поръчал на своите резбари и майстори на мъниста да направят копие на Манду Йену. Когато обаче станало ясно, че то няма да е готово за рождения ден на Вилхелм, Нджоя се оставил да го убедят да предаде вместо него оригинала. Оттогава насам той се

намира в сбирката на Берлинския етнографски музей.

Правнукът на Нджоя, 28-годишният Набил Нджоя, станал владетел на бамум през 2021 г., след като баща му починал. Срецам се с него пред кралския дворец във Фумбан. В днешен Камерун кралската власт на Набил представлява традиционна титла с ограничени правомощия, но се ползва уважение и символична власт. А според обичая на бамум властта на всеки крал се предава посредством тронове, които те правят за своите наследници. И докато Манду Йену се намира в Берлин, „има липсваща връзка във веригата“. Набил казва, че не вини германците за стореното от техните прагеди преди повече от век. Просто иска да му върнат трона на неговия прагедо. „По онова време никой от нас не го е имало – никой. Аз обаче смятам, че сме длъжни да решим този проблем.“

Набил се надява, че връщането на Манду Йену у дома ще бъде част от неговия завет. „Представям си нещо – казва той. – Представям си себе си и трона. Виждам около мен много хора от народа бамум. А до мен стои директорът на Берлинския музей – стиснали сме си ръцете и двамата казваме: „Успяхме! Успяхме – не заради нас, а заради децата ни“.

ПРЕЗ ПОСЛЕДНИТЕ НЯКОЛКО десетилетия ново поколение музейни уредници и директори, често подтиквани от активисти и политически лидери, се заровиха по-надълбоко във въпроса как предметите в техните музеи са се озовали там. Все по-често правят и следващата стъпка. В рамките на процес, наречен репатриране или реституция, те вадят от витрините и хранилищата произведения на изкуството, ритуални предмети и човешки останки и ги връщат на общностите, откъдето произхождат. Само миналата година Германия прехвърли собствеността на стотици предмети на националната музейна комисия на Нигерия, Франция върна 26 артефакта на Бенин, а музеят „Метрополитън“ в Ню Йорк сключи сделка да прехвърли собствеността на десетки скулптури на Гърция.

„Около 1900 г. между европейските нации имало съревнование кой ще има най-голяма етнографска колекция – казва Бенедикт Сабоа, професорка по история на изкуството в Берлинския технически

университет. – Сега ми се струва, че има съревнование кой първи ще върне всички неща.“

Мнозина уредници се надяват, че този тласък ще доведе до нова ера на сътрудничество между музеите и страните, откъдето произхождат техните колекции. Междувременно критиците се притесняват, че върнатите предмети ще задействат верижна реакция, която ще съсипе „универсални“ музеи, чиито международни колекции предлагат уникален поглед към взаимосвързаността на света.

ПРЕЗ НОЕМВРИ 2017 Г. френският президент Еманюел Макрон посетил Уагадугу, столицата на Буркина Фасо – бивша френска колония в

Западна Африка. Пред пълна със студенти зала той признал за „престъпленията“ на френския колониален период. След това речта му поела в неочаквана посока.

„Не мога да приема, че значителен дял от културното наследство на няколко африкански държави се пази във Франция“ – казал Макрон на публиката. В рамките на пет години – продължил той – „искам да са налице условия за временното или постоянно връщане на африканското наследство в Африка“.

Докато гледала речта в галерията си в Бенин, също бивша френска колония, Мари-Сесил Зенсу, която има фондация за съвременно африканско изкуство, останала смаяна. „Връхлетя като буря“ – казва тя. Само година по-рано молба от президента на Бенин относно предмети, отнесени от френски войници през 90-те години на XIX в., била категорично отхвърлена. „Франция винаги е отказвала“ – добавя Зенсу.

Малко по-късно Макрон помолил Сабоа и сенегалския учен Фелвин Сар да изготвят доклад относно френските колониални колекции. Двамата призовавали страната да върне предмети, отнесени от нейни войници през колониалната ера, както и такива, които били отнъкнати от армиите на други страни, но се намират във френски музеи. От Гана до Гърция бивши колонии искали да им бъдат върнати техните предмети, някои от повече от половин век. Най-сетне правителства, музеи и медиите започнали да се вслушват.

Отидох да се срещна с човека, чийто музей е вероятно най-засегнат от обещанието на

СКУЛПТУРИ ОТ ПАРТЕНОНА

Кацнал на висок хълм над Атина, Партедонът бил най-важният храм в древния град, украсен с мраморни статуи и релефен фриз, който представлял празник в чест на Богинята Атина и изобразявал герои и богове, участващи в процесията. Гърция била под османска власт в началото на XIX в., когато британският посланик Томас Брус, лорд Елгин, получил разрешение да отнесе „каменни късове със стари надписи и фигури“. Лорд Елгин взел около половината оцелели скулптури и голяма част от фриза и ги изпратил в Лондон. Гърция отдавна иска връщането им, като твърди, че договорката на Елгин с окупационна сила е незаконна.

Мраморите на Елгин, както станали известни, били закупени от Британския парламент и предадени на разрастващия се Британски музей, където посетителите се стекли за първи път, за да видят артефактите, през 1817 г. Те са се превърнали в символ на задънена улица при искания за репатриране. Наскоро обаче музеят призова за ново „партньорство за Партедона“ и заяви готовност да разговаря с гръцкото правителство „как да го развият по-нататък“.

„ВРЕМЕННАТА ЗАЛА НА ЕЛГИН
ПРЕЗ 1819 Г.“ ОТ АРЧИБАЛД АРЧЪР,
ПОПЕЧИТЕЛИ НА БРИТАНСКИЯ МУЗЕЙ

Макрон. Музеят „Ке Бранли“ в Париж съхранява най-голямата етнографска колекция във Франция. С корени отпреди 500 години тя включва всичко от полинезийски дърворезби до украсени човешки черепи от планините на Папуа Нова Гвинея. За всичко това отговаря Еманюел Казареру. През 2021 г. той ръководи връщането на произведения на изкуството, отнесени от френски войници през 1892 г. след плячкосването на Дахомей – западноафриканско кралство в днешен Бенин. Артефактите, включително два трона, вратите на двореца и други символи на кралската власт, бяха основен акцент в колекциите на „Ке Бранли“ след откриването му през 2006 г. Скоро след речта на Макрон президентът на Бенин Патрис

Талон отново отправя молба за предметите. През февруари 2022 г. те бяха показани в президентския дворец в Котону. „Наследството на Бенин се завърна“ – обяви Талон. Часове наред елитът на Бенин си общуваше сред върнатите артефакти и изложба на творби на съвременни бенински творци. Залите с високи тавани бяха препълнени с чужди посланици, босоноги вуду жрици и армейски офицери в униформи в черно и златно. Кралското семейство на Дахомей с червени коралови огърлици бавно премина покрай стъклениите витрини със съкровищата на предците им. През следващите четири месеца близо 200 000 души посетиха изложбите, като понякога с часове чакаха на опашка, за да зърнат върнатите

Група творци и изследователи създават точни копия на скулптурите от Партенона като поощрение за Британския музей да върне оригиналите на Гърция. Тук Федерико Агостинели наблюдава работата по глава на кон в работилница в Карара, Италия.

От Гана до Гърция бивши колонии искали да им бъдат върнати техните предмети от повече от половин век. Най-сетне правителствата, музеите и медиите започнаха да се вслушват.

артефакти. Огромното мнозинство от посетителите бяха бенинци.

Савао също беше в Котону за церемонията и очите ѝ проблясваха, докато оглеждаше препълнените галерии. „Преди началото на всички тези реституции много хора казваха: ако върнете едно нещо, музеите ни ще се изпразнят – казва тя. – Не мисля, че ще се случи нещо подобно.“

НЕ ВСИЧКИ МУЗЕИ са на това мнение. Британският музей в Лондон се е превърнал в глобален символ с отказа си да връща предмети. В миналото управата на музея заявявала,

че светът има нужда от универсални или енциклопедични музеи, които пресичат изкуствените разделения на днешните граници и събират на едно място произведения на изкуството и предмети от различни култури, епохи и места. Тази идея възникнала през Просвещението – разцвета на науката и философията, обхванал Европа през XVII и XVIII в. „Къде другаде на планетата бихме могли да съберем под един покрив плодовете на два милиона години човешки усилия? – каза в една реч миналата година Джордж Осбърн, председател на борда на попечителите на музея. – Искаме това да е музейт на нашето общо човешко наследство.“ (Продължава на стр. 46)

Енциклопедичният музей „Пит Ривърс“ към Оксфордския университет съхранява над половин милион предмета от цял свят. Наред с други неща е върнал останки на австралийски аборигени и обсъжда репатрирания с групи в Африка, Азия и на други места. „Това е началото на истинска връзка“ – казва директорката Лаура ван Брьоххвен.

Maria Abramovic © Pitt Rivers Museum

Бронзолеярите в гр. Бенин, Нигерия, принадлежат към гилдия, която съществува от векове. Някога работели за кралския дворец. Днес Етиноса Аугбе и други занаятчии от гилдията изработват скулптури за продан – например това изображение на португалски войник в естествен ръст (в средата).

Човек лесно може да презърне идеята, стига да има късмета да е в Лондон и да прекара един следобед в Британския музей. Няколко месеца преди речта на Осбърн се разходих из обширната централна зала на музея и минах покрай Розетския камък. Гравирена през 196 г. пр.Хр., прочутата стела била открита край Александрия в Египет от войниците на Наполеон през 1799 г. и докарана в Лондон през 1802 г., след като британците победили французите. Непосредствено зад нея се намират асирийски релефи, изваяни преди почти 3000 години, а до тях – римско копие на гръцка статуя на Афродита, което британски крал купил от италиански херцог през 20-те години на XVII в. Няколко крачки по-нататък се намира галерия с мраморни релефи, които са се проточили по дължината на подобно на катедрала пространство. Някога изяцните скулптури, създадени преди 2500 години, украсявали Партефона в Атина. Шест милиона души посещават годишно Британския музей и бих се обзаложил, че повечето от тях са чували за претенциите мраморите да се върнат в Гърция – спор, който се води на приливи и отливи, откакто релефите били докарани в Лондон преди повече от 200 години. През декември в новинарските заглавия се появиха слухове, че Осбърн води тайни преговори с Гърция относно скулптурите, макар музейната управа да запази мълчание.

Преди да посетя Лондон миналото лято, месеци наред се опитвах да накарам музея да се съгласи на официално интервю, но без успех. Макар други музеи да се борят с проблема с реституциите, Британският музей изглежда се е покрил.

Дори отдавнашните защитници на музея явно са смутени. След като поскитах из обширните галерии на музея, се срецям с писателката Тифани Дженкинс. През 2016 г. тя написа зацията на Британския музей под заглавие „Оставете им мраморите“, в която твърдеше, че модерните музеи трябва да се фокусират върху разказването на историите на гревните предмети и на хората, които са ги създали, и да стоят настрана от политическите препирни.

За моя изненада Дженкинс признава, че през годините след излизането на нейната книга дебатът е претърпял граматична промяна – и че Британският музей изостава. Тя изтъква, че музейните работници вече рядко

защитаваат каузата на енциклопедичните музеи. Вместо това прибязват към технически подробности, например подписаните през XIX в. споразумения с Османската империя, по онова време владееща Атина, за преместването на мраморите от Акропола. Или факта, че много предмети са били изнесени от Африка и Азия, преди Британия да подпише договора за забрана на грабителството, поради което придобиването им е законно, макар и неетично. Или пък закона, приет от Парламента през 1963 г., който забранява на музея да изважда експонати от колекцията си.

МОЖЕ БИ ИМА средно положение. Херман Парцингер е президент на Фондацията за пруско културно наследство (SPK) – шапка на над

гузина берлински музеи. Сред тях са и два музея в противоречивия Хумболтов форум – нов комплекс в центъра на града. В неговия Етнографски музей се пазят стотици хиляди артефакти, повечето от които събрани през колониалния разцвет на Германия в края на XIX в. SPK е предприела действия по връщането на множество предмети, включително на статуетка на богиня на Камерун, на ритуални и културни артефакти на Намбия, на маорски човешки останки на Нова Зеландия и на човешки останки и ритуални предмети на автохтонните хавайци и местните народи от Аляска на САЩ.

Миналата година SPK стана част от мащабното връщане на бенински „бронзове“ на Нигерия. („Бронзовете“ включват предмети от слонова кост, дърво и месинг, но името си останало.) През 1897 г. тежко-въоръжена британска експедиция нахлула в империята Едо, свалила наследствения крал оба и ограбила двореца му в град Бенин, столица на кралство Бенин. Зърнисти снимки след акцията показват британски войници с омазани и мръсни лица и униформи, които се хият сред купища слонова кост и метални статуи. Офицерите озаглавили някои от снимките „ПЛЯЧКА“. Днес над 5000 артефакта, отнесени при нападението през 1897 г., се намират в музеи по света вместо в Националния музей в гр. Бенин.

Добре документираната история на нападението над Бенин, както и десетилетният упорит натиск от страна на кралското

семејство на Его и нигерийските власти превърнали бронзовете във важна проверка за каузата на репатрирането. Съчетанието от необорими морални аргументи и общественият и политически натиск явно променят дебата.

„Не искаме крадени предмети в нашите колекции“ – казва ми твърдо Парцингер. Дарения от Великобритания, Германия и други страни помагат за финансирането на нов музей в гр. Бенин по проект на британския архитект от ганайски произход Дейвид Аджайе.

През юли представители на германското правителство обявиха двустранна декларация, че правната собственост на бенинските бронзове в музеи в цялата страна – над 1000 предмета, включително 500 в SPK – трябва да бъде прехвърлена на Нигерия. На церемонията по подписването министърът на

културата на Нигерия нарече събитието „най-голямото известно репатриране на артефакти на света“.

Моментът съдържа огромна символика и – казва Парцингер – всички спечелили. Много от предметите ще останат в Германия като дългосрочно преотстъпени за следващите 10 години, а други ще останат, докато Нигерия построи нови музеи с германска помощ. След това нигерийските власти ще предоставят на Германия артефакти на ротационен принцип. „Искам да показвам бенинско изкуство в моя музей – казва Парцингер. – Но дали предметите са заети, или са собственост на музея, това едва ли е особено важно.“

Каква е надеждата за по-сложни случаи, например със световноизвестния бюст на древноегипетската царица Нефертити? Изящната скулптура била открита от германски изследователи през 1912 г. и изпратена

ДИГИТАЛНИ ЕКСПОЗИЦИИ

Някои от най-големите музеи на света били основани като универсални колекции, целящи да съхранят и покажат етнографски и природни съкровища – но далеч от мястото, откъдето произхождали. Днес само част от тези експонати са изложени, но съществуват онлайн колекции с опция за търсене.

АХАЮ:ДА НА ЗУНИТЕ

За хората от Зуні Пуебло в Ню Мексико дървените статуи *ахаю:да* представляват свръхестествени братя близнци и покровители. През XIX и XX в. много били откраднати и продадени на колекционери и музеи. През 70-те години водачите на зуні започнали да упражняват натиск за връщането им, позовавайки се на етични причини, превърнали се в модел за успешни искове за репатриране. Тайни светилища приютяват *ахаю:да* на платото Дова Ялане – Старата планина – над Зуні Пуебло.

в Берлин, където се намира оттогава. Германските власти твърдят, че навремето е била придобита законно и че молбите за репатриране не са постъпили по съответните канали. Парцингер казва, че всяка молба трябва да бъде разглеждана сама за себе си, в сътрудничество с местните общности и националните правителства и след проучване относно обстоятелствата на индивидуалните постъпления.

А тронът на Ибрахим Нджоя? – питам го. До момента нито един владетел на бамум не е отправял официално искане за връщане на трона – нито пък такова е постъпвало от камерунското правителство. Ами ако постъпи? Парцингер се замисля: – „Сигурен

съм, че могат да се намерят решения. Направили са копие, преди тронът да напусне Бамум. Дали не можем да направим размяна?“

Днес музейните уредници се срещат с колегите си от бившите колонии за дискусии очи в очи, понякога за първи път. „Може би това е краят на музея от XIX в. – казва Сабоа и не изглежда особено разтревожена от подобна възможност – и началото на нещо друго.“

ЗА ДА ДОБИЯ представа как би могло да изглежда то, тръгвам към Сютланд, Мериленд – предградие на Вашингтон, където Смитсъновият институт гържи по-голямата част от своите 157

Поставени в открити светилища като това на публикувана през 1904 г. снимка, ахаю:га постепенно се разпадат като част от духовната им роля.
ДЖОН УЕСЛИ ПАУЪЛ,
ALAMY STOCK PHOTO

млн. артефакта в комплекс от хранилища и научни институции. В колекцията има милиони предмети, събрани от индианските племена през последните 200 години. Помощният център на Националния музей за естествена история (НМЕИ) се състои от пет хранилища, всяко колкото футболно игрище и на по три етажа.

Смитсоновият институт отдавна приема учени, които идват да използват колекциите за научна работа, но през последните 30 години помощният център на НМЕИ е създал пространства и за други посетители. Днес племенни представители редовно идват тук, за да видят предметите, изработени от техните прадеди, и да работят с уредниците.

Конферентна зала изпълнява и ролята на церемониално пространство, като съдържа и шкаф със сушена салвия и тютюн, които хората от племената да горят по време на пречистващи ритуали, преди или след като са докосвали свещените предмети.

Векове наред археолози, етнографи и музейни уредници ентусиазирано събирали артефакти и човешки останки от коренното население на Америка. Гробове били разкопавани без съгласието на потомците. „По времето, когато били придобивани тези предмети, колекционерите не възприемали автохтонното население като човешки същества – казва Жакета Суифт, мениджър по репатрирането към Националния музей

Chronologie des innovations

17 novembre 1992

17 novembre 1992

17 novembre 1992

17 novembre 1992

17 novembre 1992

17 novembre 1992

17 novembre 1992

17 novembre 1992

17 novembre 1992

17 novembre 1992

17 novembre 1992

17 novembre 1992

17 novembre 1992

17 novembre 1992

17 novembre 1992

17 novembre 1992

17 novembre 1992

17 novembre 1992

17 novembre 1992

17 novembre 1992

17 novembre 1992

17 novembre 1992

17 novembre 1992

17 novembre 1992

17 novembre 1992

17 novembre 1992

17 novembre 1992

17 novembre 1992

17 novembre 1992

17 novembre 1992

17 novembre 1992

17 novembre 1992

17 novembre 1992

17 novembre 1992

17 novembre 1992

17 novembre 1992

17 novembre 1992

17 novembre 1992

17 novembre 1992

17 novembre 1992

17 novembre 1992

17 novembre 1992

17 novembre 1992

17 novembre 1992

17 novembre 1992

17 novembre 1992

17 novembre 1992

17 novembre 1992

17 novembre 1992

17 novembre 1992

17 novembre 1992

17 novembre 1992

17 novembre 1992

17 novembre 1992

След като миналата година френският музей „Ке Бранли“ репатрира артефакти в Бенин, те бяха изложени в Котону. „Предметите са прекрасно извинение за създаване на контакти между хората – казва Еманюел Казареру, директор на „Ке Бранли“. – Когато се върнат у дома, те създават нови връзки.“

A photograph of the Eisriesenwelt cave in Austria. The scene is filled with massive, translucent blue ice formations that resemble giant waterfalls and hanging icicles. A person in a red and yellow climbing suit is visible in the middle ground, climbing one of the ice structures. The cave walls are made of dark, jagged rock. The lighting is dramatic, highlighting the textures of the ice and rock.

АЙСКОГЕЛХЮЛЕ

АВСТРИЯ

Водата, процеждаща се в леденостудените алпийски пещери като тази високо в планините Тененгебирге южно от Залцбург, създава магически форми: огромни висулки като дамоклеви мечове, издигащи се отдолу конуси и каскади, покриващи пода. Те могат да са на хиляди години.

ТЕКСТ: ДЕНИС ХРУБИ

СНИМКИ: РОБИ ШОН

КОГАТО МАГИЯТА СЕ СТОПИ

ЛЕДЕНИТЕ ПЕЩЕРИ В АЛПИТЕ
СА ЕДНИ ОТ ВЕЛИКИТЕ ЧУДЕСА
НА ПЛАНЕТАТА. СЕГА ЗАТОПЛЯНЕТО
ЗАСТРАШАВА ТОЗИ ЗАБЕЛЕЖИТЕЛЕН
ПОДЗЕМЕН СВЯТ

ЕЛ СЕНОТЕ

ИТАЛИЯ

Топящият се зимен
сняг пълни депресия
в Долomitовите
Алпи, където
някога целогодишно
имало езеро. През
1994 г. италиански
изследователи открили,
че езерото е изчезнало —
ледът, запушващ
дупка на дъното,
се бил стопил,
позволявайки на водата
да се оттече през тясна
шахта в дълбока
285 м ледена пещера.

 **Националното
географско дружество,**
посветено на осветлява-
нето и опазването на чуде-
сата на нашия свят, финан-
сира пещерните снимки на
изследователя Роби Шон
от 2018 г. насам.

ИЛЮСТРАЦИИ: ДЖО МАККЕНДРИ

ХОХШНАЙД АВСТРИЯ

В една пещера източно от Залцбург палеоклиматологът Танги Расин от Инсбрукския университет събира клонки и борови иглички от леда за радио-въглеродно датчране. Това може да разкрие кога се е образувал ледът и как е нараствал и намалявал през хилядолетията, докато климатът се е променял.

К

КАТО ДЕТЕ КАРОЛИНЕ ЦАНКЕР имала въз-
шебна площадка за игра. От дома ѝ в старин-
ното австрийско селце Санкт Мартин бай
Лофер, близо до Залцбург, тя си правела излети
покрай малка поклонническа църква нагоре
към планините Лофер, точно под линия-
та на дърветата, където дори устойчивите
лиственици вече не растат. На височина
1585 м, под величествените върхове, тя се
промъквала с пълзене през тесен портал във
варовика право във вътрешността на пла-
нината. Ледената пещера Пракс, казва тя,
била като излязла от приказка.

Ледът се изливал от табана на пещерата като замръзнал водопад, ледени кули се издигали от пода на дългите стотици метри коридори. Ледени кристали и висулки проблясвали като скъпоценни камъни по стените. „Беше великолепно“ – спомня си Цанкер, сега на 48 години, която работи като пещерен гид.

Тази приказка е загубена завинаги заради климатичните промени. Миналата есен пълзях, катерих се и се провирах из ледената пещера. Практически часове наред, насочвайки челника си към най-далечните кътчета с надеждата да забележа поне следа от това, което запленило малката Каролине преди толкова години. Но термометърът показваше около 3°C. Дори и в най-просторната галерия нямаше и кристалче лед.

„Може би е време да спрем да наричаме пещерата „ледена“ – казва Цанкер.

П

ЕЩЕРИТЕ НАЙ-ЧЕСТО се образуват във варовици и доломити – скали, които са особено лесно разтворими. В продължение на стотици хиляди години вода, просмукваща се през повърхността, оформя шахти, разклонени коридори и пещерни пространства, които може да са гостатъчно големи

да крият реки и езера. Минералите понякога се утаяват от водата, която капе в пещерите, оформяйки сталактити, които висят от табана и сталагмити, които се издигат от пода.

Някои райони на Алпите са богати на такива пещери – а някои са и гостатъчно студени, за да може в тях да растат ледени, а не каменни образувания. Никой не знае точно колко ледени пещери има на това място, но те несъмнено са по-многобройни тук, отколкото където и да било другаде: само в Австрия са

намерени около 1200, а в Североизточна Италия – още няколко стотин.

Някои са просто открити ями, които улавят на дъното си по-студен и тежък въздух. В други разликата в нивата между входа и изхода създава мощен коминен ефект: през зимата, когато външните температури паднат доста под вътрешните, по-топлият и по-лек въздух в пещерата започва да се издига и да излиза през изходите високо горе, засмуквайки студен, свеж въздух през по-ниските входи. Това охлажда пещерата. През лятото въздушният поток е обратен: топлият въздух, засмукан от горе, се охлажда от скалите, докато се спуска надолу, а студеният въздух излиза през долния вход. Коминният ефект обикновено поддържа температурата в долните части на пещерата, където може да се открие постоянен лед, сравнително ниска през цялата година.

Когато температурата е гостатъчно ниска, водата, която се просмуква в пещерата, замръзва в омагьосващи, вечно променящи се форми. Ледени висулки, дълги и широки няколко метра, украсяват табана. Дебела ледена покривка се спуска надолу по стените. На пода бавно капещата вода може постепенно да изгради ледени конуси с височина няколко етажа или огромни ледени пързалки, които покриват цели шахти. В някои пещери най-старият лед датира от хилядолетия.

Съевверните предци избягвали такива места, тъй като вярвали, че студеният въздух, който веел от тях, може да е само дяволски гъх. Други приели по-прагматичен подход и ги използвали като естествени хладилници и дори за да карат кълки. Някои

просто идвали да се дивят на красотата им и ги скицирали за ранните научни списания.

Днес би било невъзможно да открием формите, изобразени в тези ранни рисунки; твърде голяма част от леда се е стопила. В процеса губим не само едно от големите чудеса на планетата, а също и

**НА ДЪНОТО НА ШАХТАТА
СТЪПВАМЕ ВЪРХУ МЕКА
ПРЪСТ. МРАКЪТ НИ
ОБГРЪЩА. НЯКОЛКО
МЕТРА НАВЪТРЕ ОБУВКИТЕ
НИ ЗАПОЧВАТ ДА ХРУЩЯТ:
СТИГНАЛИ СМЕ ДО ЛЕД.**

ЛЕДЕНИ СЪКРОВИЩА

В европейските планински вериги има хиляди пещери, в които легът се задържа целогодишно. В Австрийските и Италианските Алпи вхождат към ледените пещери са предимно на височина от 1500 до 2000 м. Докато температурите в планините се повишават, обемът на леда в много пещери намалява. В някои легът вече не е целогодишен: той изчезва през лятото, стопен от дъждовете и топлия въздух, навлизащ в пещерите.

ключ към историята ѝ, казва палеоклиматологът Аурел Перисою от румънския институт по спелеология „Емил Раковица“. „Тези ледени пещери пазят спомена за стария климат“ – казва той, също като дълбоките океански седименти или леда от полярните ледници.

В пещерата Скършишоара в Западнорумънските планини Перисою се спуска надолу по шахта дълбока 47 м, за да достигне блок от целогодишен лед с повърхност колкото няколко баскетболни игрища. Възлеродното датироване на прилеповото гуано или растителната материя, попаднала в леда, му казва кога е нараствал и кога се е свивал, докато климатът се е охлаждал или затоплял. Сондирал е на дълбочина 25 м в блока, без да достигне до дъното му, и най-старите проби лед, които е взел, били на повече от 10 000 години. Химичният анализ на леда показал, че по-голямата част от валежите в района били от Атлантическия океан, но преди 5000 години сменили посоката и започнали да

идват от източната част на Средиземно море. Днес в Скършишоара и други ледени пещери в Алпите тече друга голяма промяна: легът в тях намалява поради затоплящия се въздух и увеличените валежи през лятото.

„Това е като да изливаш топла вода върху ледената повърхност“ – казва Перисою.

НА МАЛКА ПОЛЯНА източно от австрийския национален парк „Гезойзе“, палеоклиматологът Танги Расин закончва ципа на синьозеления си, устойчив на абразия костюм и затяга ремъка на шлема под брадичката си. Над него един кълвач удря по дънера на ела, но той се е фиксирал в тъмната зейнала дупка в краката си. (Продължава на стр. 72)

АЙСГРУБЕН

АВСТРИЯ

Спускайки се по 21-метрова ледена стена, Расин (вдясно) и негов колега спират, за да вземат проба от нея. Расин е открил, че ледът близо до дъното на тази пещера, дълбока 100 м, може да е на 5300 г. Тук се е трупал лед през по-голямата част от последните 2000 г.

КОЛОВРАТСХЮЛЕ

АВСТРИЯ

Топенето от XIX в. насам е променило драматично Коловратсхюле, западно от Залцбург. В миналото хората посещавали тази пещера, за да карат кънки на лед. Днес там няма лед.

ТЕКСТ: **ДЖИНА СТЕФЪНС**

СНИМКИ: **ДЖЕЙСЪН ГЪЛИ И ЕРИКА ЛАРСЪН**

ОТ ЛЮБОВ КЪМ ЛАМАНТИНИТЕ

САМО ДОПРЕДИ ДЕСЕТИЛЕТИЯ ТЕЗИ
ХРИСИМИ МОРСКИ БОЗАЙНИЦИ ВЪВ
ФЛОРИДА БИЛИ ЗАСТРАШЕНИ ОТ ИЗЧЕЗВАНЕ.
ХОРАТА СЕ ОБЕДИНИЛИ И БРОЯТ НА
ЛАМАНТИНИТЕ НАРАСНАЛ. НО ИЗМИРАНИЯТА
НАПОСЛЕДЪК СА ПРИТЕСНИТЕЛНИ

Ламантини се събират при изворите Хомосаса във Флорида, където топлата вода – около 23°C – прави мястото важно зимно убежище за хрисимите морски бозайници, както и за риби като каранкса, робалото и кефала. Ламантините не могат да оцелеят във вода, по-студена от 20°C.

ПРЕДХОДНА СНИМКА

Ленти морска трева висят от устата на ламантин в щатския парк „Ичитъкни Спрингс“. Замърсени отпадни води от градското застрояване и фермите, които попаднали в реките, убиха водните тревы, ключови за оцеляването на тези животни. Но река Ичитъкни си остава сравнително непокътната.

ДЖЕЙСЪН ГЪЛИ (И ДВЕТЕ)

НЕ ОЧАКВАХ,

че ще поканя непознат човек в дома на прабаба ми този следобед. Надявах се да интервюирам изследователя на *National Geographic* Бъди Пауъл за водата в Кристъл Ривър, малко градче във Флорида, северно от Тампа, където започва съвременната история на ламантините. Но лодката ни се повреди и беше твърде горещо да стоим на кея, за да разговаряме. И ето ни седнали в дневната на моята прабаба Хейзъл Гейнс, преселила се в Кристъл Ривър преди повече от 60 години; тя почина през 1993 г.

Когато Пауъл растял тук през 60-те, ламантините почти били изчезнали от Флорида. „Беше много вълнуващо да видиш някой“ – каза той. Един от най-изтъкнатите експерти в света по тези растителноядни морски бозайници, той подписва имейлите си с „Д-р Джеймс Пауъл, президент и изпълнителен директор на морски аквариум „Клибруотър“. Но всички го наричат Бъди.

ЛАМАНТИНИТЕ, често наричани морски крави, са аномалия в животинското царство. Нито хищник, нито плячка, тези хрисими създания, които могат да достигнат до 4 м и да тежат над 900 kg, са еволюирали лишени от агресия. Също

Ветеринарите от интензивното отделение на зоопарка „Тампа“ в Лоури Парк правят рентгенови снимки на Белисима, докарана тук, след като турист я забелязал на сушата. Назорникът на грижите за животните Хайме Вакаро казва, че Белисима може да е заседнала, докато е пасяла при необичайно висок прилив.

ЕРИКА ЛАРСЪН

така попадат в категорията на „харизматичните“ диви животни, които запленяват хората. Присъствието им във Флорида е напомняне за доброто, което хората могат да вършат. Според оценки от въздушни проучвания те им помогнали да се възстановят тук от под 1000 екземпляра през 60-те до над 7500 преди 6 години, като защитили и възстановили местообитанията на ламантините, въвеждайки правила за избягване на сблъсъци с лодки и просвещавайки обществото за тези великолепни животни. Крисъл Ривър – световната столица на ламантините – е епицентърът на възстановяването им.

Въпреки постиженията обаче ламантините все още са изправени пред смъртни

Националното географско дружество, посветило се на осветляването и опазването на чудесата на нашия свят, подкрепя изследователите Джина Стефънс, Джейсън Гъли и Ерика Ларсън в разказите им за нашата връзка с околната среда.

ИЛЮСТРАЦИИ: ДЖО МАККЕНДРИ

Посетители наблюдават ламантините, приютили се в топлия изходен поток на Центъра от ново поколение за чиста енергия „Ривиера Бийч“ на *Florida Power & Light Company* в окръг Палм Бийч. Учени и държавни специалисти по дивата природа често спират тук и при други топловодни убежища, за да наблюдават популациите на ламантините.

ЕРИКА ЛАРСЪН

опасности. Три четвърти от 22-милионното население на Флорида живее по крайбрежието, мнозина в най-добрите местообитания на ламантините, където натискът от човешкото присъствие е влошил състоянието на чудесните извори, канали и мочурища в цвата. В лагуна на Индиън Ривър например – важно местообитание за ламантините в гъсто населеното източно крайбрежие на Флорида, водата е замътена от трупуни с десетилетия човешки отпадъци, утайки от строителните дейности и торове от ливадите и фермите. Това унищожава морската трева – основния източник на храна на ламантините тук. Над 1000 ламантина са загинали в лагуна през последните 2 години. С нарастването на случаите институциите, които спасяват болелите ламантини с надеждата да ги върнат в природата – включително зоопаркът „Тампа“ в Лоури Парк и „Сий Уърлд“ в Орландо, – са заети от истинска вълна от нови пациенти.

Медиите представиха измирането на ламантини като зов за събуждане по отношение на околната среда. Но измирането на ламантините не е сигнал за надвиснала катастрофа; самата им загуба е катастрофата – резултат от дълго игнорирани предупреждения.

ПРЕЗ 1978 Г. Законът за убежище на ламантините във Флорида определи цвата като „убежище и резерват“ за ламантините, ограничавайки скоростта на плавателните съдове в зимните им убежища с топли води, включително и в Кристиъл Ривър. Мярквата подсили Закона за опазване на морските бозайници и Закона за застрашените видове, които бяха приети по-рано през десетилетието.

Тези очарователни животни обаче могат силно да поляризират хората: от едната страна са запалените им защитници, а от другата – компаниите, застрояващи крайбрежието, интересите на бизнеса и любителите на плавателни съдове, които искат да използват водите на Флорида без ограничения. Разделението е станало известно като Ламантинските войни.

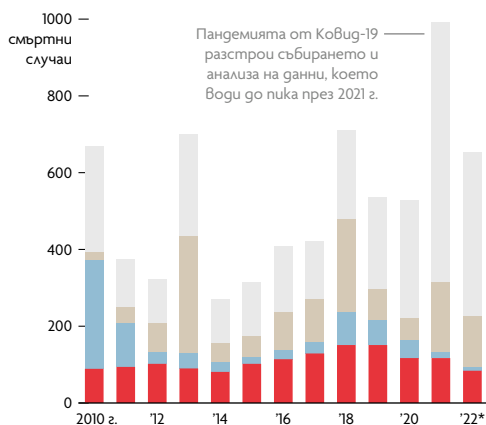
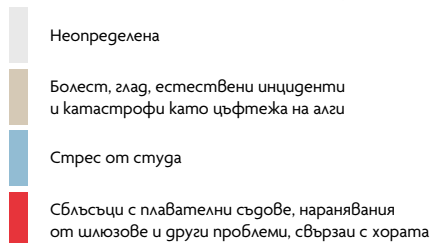
Какво чак толкова неустойчиво намират хората в животното, което прилича на

ЛАМАНТИНИ НА ПЪТ

Бъдещето на ламантините във Флорида е несигурно, докато затоплящите се морски води, течовете на селскостопански торове и септичните ями застрашават основния им източник на храна – морската трева. Но в някои случаи човешката дейност им помага. Например водата, изтичаща от електроцентралите, им осигурява необичайни зимни убежища.

Причини за смъртните случаи на възрастни ламантини във Флорида

*Данните от 2022 г. са до 14 октомври.

КРИСТИН ФЕЛЕНЦ, NGM. ИЗТОЧНИЦИ: ДЖЕЙМС ПАУЪЛ, МОРСКИ ИЗСЛЕДОВАТЕЛСКИ ИНСТИТУТ И АКВАРИУМ „КЛИФУОУЪР“; СЛУЖБА ЗА ЗАЩИТА НА ОКОЛНАТА СРЕДА ВЪВ ФЛОРИДА; КОМИСИЯ ЗА ОПАЗВАНЕ НА РИБАТА И ДИВИТЕ ЖИВОТНИ ВЪВ ФЛОРИДА

**Скитания
В топлиите месеци**
Плуващи спокойно
ламантини често са
забелязвани чак до
Мисисипи и Северна
Каролина в топлиите
месеци, преди да се върнат
във Флорида през зимата.

Мексикански
залив

Изобилен Запад

Флоридското крайбрежие на Мексиканския залив осигурява повече изобилни находища на морска трева, отколкото Атлантическият, а реките, вливащи се в заливите, съдържат сладководни източници на храна.

Места, където се събират ламантини

- BEЦ, топли отпадни води
- Естествени извори с температура ок. 23°C
- Термален басейн, задържащ топлина, докато околните води се охлаждаат

 Застроен район

Ареал на ламантина във Флорида
Trichechus manatus latirostris
(погвуг карибски ламантин)

Миграционна област

Щатска защитена зона
за ламантини

Местообитание
с морска трева

Жизненоважни местообитания
Ламантините се движат свободно в солени или леко солени води, но се събират за продължителни периоди само там, където намират изобилна храна, топли сладки води и спокойни условия.

25 km

безформен цепен и прекарва времето си, като яде, спи и изпуска газове? Отговор може да се намери в Ламантинския тунел в Центъра за интензивни грижи за ламантини в зоопарка в Тампа – действаща болница, която може да рехабилитира над 20 от емблематичните създания на Флорида едновременно.

В тунела е тъмно като в утроба. Като фон се дочува тиха, вълшебна музика. Заглатните стъклени панели ламантините сякаш правят салта в пространството, като космонавти. Плавниците им се движат подобно на човешки предмишници и свършват с нокти – датиращо отпреди 50 млн. години напомняне, че предшествениците им някога са ходели по сушата. Твърдите косми на тъмносивата им кожа са тактилни антени, които им дават безпогрешно усещане за допир, подпомагащо навигацията, като засичат движенията на водата.

Морските крави, също като сухоземните, са ненаситни вегетарианци и имат много газове. Ламантинът не е толкова красив и определено е по-малко фотогеничен от гладкия и изгив делфин, пише кубинският автор Мануел Перейра. Но, продължава той, „всичкият майчински инстинкт на Вселената е събран в това животно“.

Дали манията по ламантините е достатъчна, за да подсили оцеляването им във Флорида?

Смит казва: „Хората не разбират нуждата да подпомогнем подкрепата им във водните канали“. Това преди всичко означава възстановяване на морската трева и сладководната растителност – основата на тяхното съществуване и на цялостното здраве на водите във Флорида.

„НАЙ-ДОБРИТЕ ПРИРОДОЗАЩИТНИЦИ СА ОНЕЗИ, КОИТО ИМАТ НАЙ-СКЪПИ СПОМЕНИ ОТ ДЕТСТВОТО.“

БЪДИ ПАУЪЛ

Морски аквариум „Клифруотър“

Морската трева усвоява въглерод – „син въглерод“ – 35 пъти по-бързо от тропическите гори и съхранява два пъти повече за единица площ.

ПОДХРАНВАНА от подземни извори, Кристъл Ривър като цяло отговаря на името си – Кристалната река. Електриковосините ѝ води са осеяни с блатата и островчета, гъсто обрасли с дървета, от които виси испански мях.

Пауъл е израснал, изследвайки Кристъл Ривър често от малка гребна лодка в компанията на баща си. От време на време зървал по някоя голяма сянка, плъзгаща се по повърхността. Малцина разбирали – или

Служители от Комисията за опазване на рибата и дивите животни във Флорида изхвърлят останките на мъртъв ламантин в Комплекса за твърди отпадъци в окръг Пинелас. Ламантинът бил намерен в район, засегнат от „червен прилив“ – алги, токсични за морските бозайници, рибата, птиците и хората. Въпреки че не на всеки ламантин се прави подробна аутопсия, съобщенията за трупове се разследват и вероятните причини за смъртта се вписват в база данни за смъртността. ДЖЕЙСЪН ГЪЛИ

зи било грижа, – че тези призрачни плувци са сред последните оцелели ламантини във Флорида.

Най-голямата страст в живота на Пауъл изглеждала предопределена. През 1967 г., на 13 години, той имал шанса да помага на абсолвента Даниъл Хартман, който правел първото заблбочено проучване на естествена история на ламантините. Тяхната работа, описана в броя на *National Geographic* от септември 1969 г., запознала света с ламантините. Историята на Хартман предупреждавала читателите за опасностите, с които ламантините щели да се сблъскат, докато популацията във Флорида растяла. До 20-годишна възраст Пауъл вече знаел

повече за загадъчните ламантини от почти всеки друг и Американската служба за рибата и дивите животни (FWS) му предложила работа в новата си програма за изследване на ламантините. Следващите 9 години прекарал, рисувайки картина на все по-заstraшеното съществуване на ламантините в целия им ареал в югоизточната част на САЩ. „Пътувахме от Алабама до Южна Каролина, като разпитвахме рибарите по цялото крайбрежие“ – казва той.

Информацията, която Пауъл и екипът му събрали, станала основата на движението за опазване на ламантините във Флорида. Клубът „Да спасим ламантините“ застанал начело, използвайки добродушните

ВЛЯВО, ОТ ГОРЕ НАДОЛУ

Тори Арисън показва изрисуваното си лице на Фестивала на ламантините в Кристъл Ривър, Флорида.

Тази пощенска кутия е едно от често срещаните любопитни неща с форма на ламантин в Кристъл Ривър.

Семейство Котън спира при щатския парк „Блу Спринг“ в Ориндж Сити, за да види ламантини.

физиономии на ламантините, за да създаде база от ангажирани фенове. Групите се борели както за по-добро законодателство, целящо да опази животните и местообитанията им, така и срещу онези, които се противопоставяли на мерки като ограничение на скоростта на плавателните съдове, рестрикции за застрояването на крайбрежието и отделяне на райони за ламантините.

През 2011 г. FWS обявила план за отделяне на Кингс Бей – район от около 250 хектара, откъдето извират Кристъл Ривър – като убежище за ламантините, с целогодишни ограничения на скоростта на плавателните съдове. Това накарало Стив Лам, изтъкнат бизнесмен и филантроп, както и други да създадат „Да спасим Кристъл Ривър“, за да се борят срещу „манияците на тема ламантини“.

Войните покрай ламантините достигнали своя пик през 2012 г., когато Тихоокеанската правна фондация изпратила петиция до FWS от името на „Да спасим Кристъл Ривър“, за да прехвърли животните от списъка със застрашените видове в този със слабо застрашените, твърдейки, че броят им се е възстановил. След продължително премисляне през 2017 г. от FWS взели спорното решение да преместят ламантините в другия списък. Това не променило съществуващата защита, но защитниците на ламантините се тревожат, че това означава оттегляне на вниманието от вид, който все още силно се нуждае от упорити усилия за опазването му.

ВИДОВЕ В РИСК

Китоподобните, ламантините и сродните им дюгони са единствените напълно водни бозайници. Всички те са регистрирани като уязвими от Международния съюз за защита на природата.

ХРИСИМИ ТРЕВОПАСНИ

Ламантините са развили адаптации за събиране и смилане на водни растения, след като сухоземните им предшественици влезли във водата преди 50 млн. години. Но деградирането на водните им местообитания поставя тези „морски крави“ в риск.

Ламантините са единаци, като изключим двете години, в които майката се грижи за малкото.

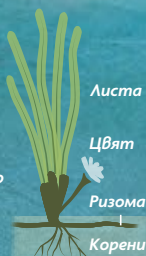

Сензорните косми допълват лошото зрение, като засичат теченията, а също пресните и топли води.

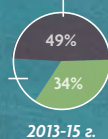
ПРОМЕНЛИВО МЕНЮ

Цъфтежът на алгите през 2011 г. унищожил половината морска трева в лагуната на Индиън Ривър, Флорида. Това принудило ламантините да ядат повече морски водорасли, с все още неизвестен ефект върху тях.

МОРСКА ТРЕВА

МОРСКИ ВОДОРАСЛИ

TRICHECHIDAE

(със заоблена опашка)

A Карибски ламантин
Trichechus manatus
Два подвиг: флоридски (показан
голу) и антилски

СРЕДНО
2,7 м
450 kg

B Амазонски ламантин
Trichechus inunguis
2,4 м
360 kg

C Африкански ламантин
Trichechus senegalensis
2,5 м
400 kg

Когато са активни,
изплуват, за да
дишат, на 3–5
минути, а когато
почиват – на 10–15.

Тъй като имат само 6 шийни прешлена,
ламантините завъртат цялото си
тяло, за да погледнат назад.

БЕЖЕЛНИЦИ НА МОРЕТО

Всеки ден ламантините консумират растителност
колкото приблизително 10% от телесното си тегло.
Изтръгват я с подобната си на хобот горна бърна и я
изпращат на едноседмично пътешествие през тялото си.

Износените
зъби падат

Постоянно се
образуват нови
зъби

Мозък

Трахея

Хранопровод

Сърце

Черен
дроб

Стомах

Лакът

Закърнелите
пръсти са
останали от
сухоземните им
предци.

МЪТНИ ВОДИ

Чувствителна към температурата
и солеността, морската трева е
издръжлива, ако има достатъчно
светлина. Но изтичането на ве-
щества от човешките дей-
ности подхранва цъфтеж на алги,
който блокира светлината.

Изтичането на излишни нутриенти

→ подхранва цъфтежа на алгите

азот, фосфор

DUGONGIDAE

(с опашка като Вилица)

D Дюгон
Dugong dugon | 2,7 м
300 kg

E Стелерова морска крава
Hydrodamalis gigas | 7,9 м
6260 kg | Изчезнала
до 1768 г.

ХРАНОСМИЛАНЕ: 37-метрови черва

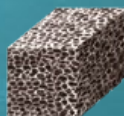
Бактериите в червата помагат за смилането на целулозата в растителната маса. Голямата храносмилателна система – около 1/5 от телесната маса – произвежда вътрешна топлина и изобилни газове.

ПЛАВАЕМОСТ: над 0,5 м дълги бели дробове

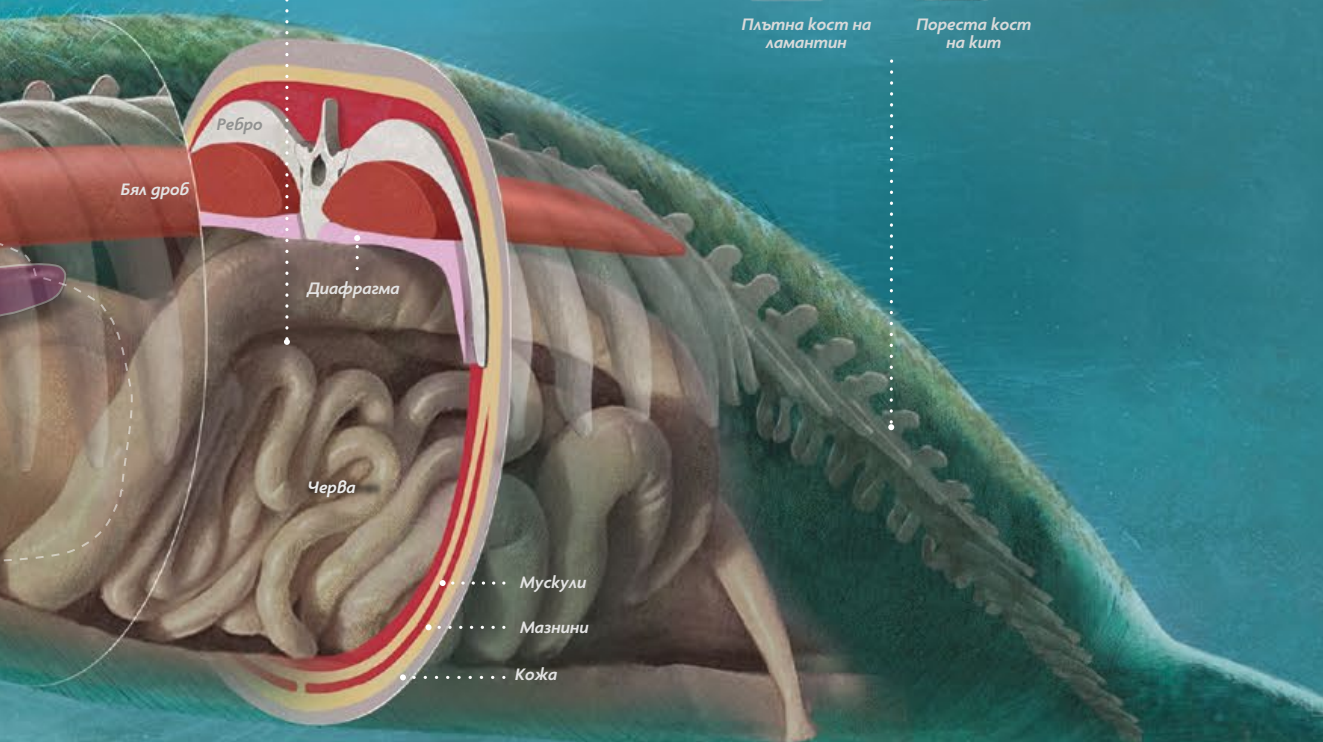
Въздухът, поет в дългите, тесни дробове, осигурява плаваемост и нивелира ламантините. Тежката кожа и кости са противотежест на газа; мускулната диафрагма регулира превъртането и наклона.

Плътна кост на ламантин

Пореста кост на кит

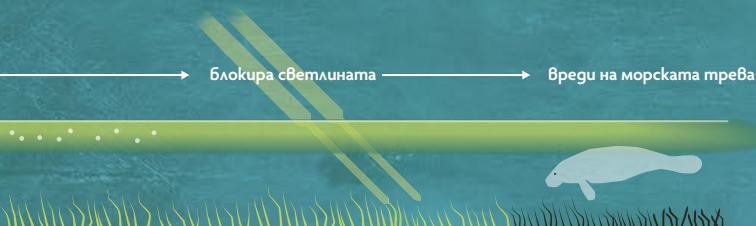

БЛАЖЕНСТВО В ТОПЛИ ВОДИ

Бавният метаболизъм намалява енергийните нужди, но отделя по-малко телесна топлина. С малко изолиращи мазнини, ламантините не могат да оцелеят във води под 20°C.

РЕШЕНИЯ ЗА МОРСКАТА ТРЕВА

Засяването на морска трева е трудоемък начин за възстановяване на загубеното. Най-добрата надежда за цялостно здраве на морската трева е изчистването на водите.

ИНСТАГРАМ

МАЙКЪЛ ЯМАШИТА

ОТ НАШИТЕ ФОТОГРАФИ

КОЙ

Специалист по Азия,
който живее в САЩ и е
пожарникар доброволец

КЪДЕ

Източна Ява, Индонезия

С КАКВО

Canon EOS с обектив
70-200 мм и филм Kodachrome

Сярата има забележителни свойства: миризма на гнили яйца и ярък жълт цвят. Може би по-малко познати са множеството ѝ приложения – в козметични продукти, експлозиви, батерии, торове – и как се добива. Докато бил по работа в Индонезия, Ямашита посети вулкана Иджен, където разтопена сяра се точи от вкарани в термалните отвори тръби и после се втвърдява. Сред зловонните пушеци работници сортират късовете сяра и носят непосилни товари нагоре по склоновете на кратера. „Това сигурно е една от най-тежките професии на света“ – казва той.

National Geographic е най-популярната марка в Инстаграм – с над 328 млн. последователи. На тази страница поместваме снимки от нашите профили: **@natgeo**, **@natgeotravel**, **@natgeointhefield**, **@natgeoadventure**, **@natgeoyourshot**.